

30 години педагогически факултет при Великотърновския
университет „Св. св. Кирил и Методий”
30 Years Faculty of Education of St. Cyril and St. Methodius
University of Veliko Turnovo

СПЕЦИФИКА НА ОСНОВНИТЕ УМЕНИЯ ЗА КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ НАЧАЛЕН УЧИЛИЩЕН ЕТАП

Антония Кръстева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”
Педагогически факултет

Резюме. В статията се извежда потребността от формиране на основни умения за критическо мислене у учениците от началното училище. Тази особеност се обуславя от новата педагогическа реалност и постулатите на личностноориентирания образователен процес. Прави се опит да се анализират съществени характеристики на уменията, съобразно възрастовите особености на малките ученици и динамиката в тяхното интелектуално и социално развитие.

Keywords: critical thinking, skills, elementary school

Съвременните обществени реалности определят по-високи изисквания към възпитанието и обучението на учениците. Новите условия поставят важни задачи към организацията на учебно-възпитателния процес в началното училище.

В контекста на обществените промени се очертават конкретни методологически основания за промяна на образователните цели и на отношението **личност – образователен процес**. Като изходна позиция се приема постановката за **личностноориентиран характер** на образователния процес. Промяната в образователната парадигма според проф. Ем. Василева изисква „ново отношение към цялостната философия на изграждане на педагогическото взаимодействие, ориентирано към тези дадености и перспективата за тяхното по-нататъшно развитие. Промяната ... се опира на фундаментални методологически основания, ясни цели, ориентирани към настоящото и перспективното многопланово разгръщане на детската личност, и придобива конкретност, обусловена от условията, в които се осъществява” (Василева, 2002: 106).

Зададените от обществото промени в образованието имат връзка не само с резултатите от развитието на личността, но определят и нейната насоченост. В този контекст глобалните цели на обучението определят и неговата обща стратегия. Става въпрос за стимулиране на интелектуално-емоционалното

развитие на детето, на неговото мислене и творчески сили, неговото подбуждане за активна дейност в средата, в която то се насърчава да взаимодейства (Роджърс, 1991).

Едно от важните условия за усъвършенстване на учебния процес в началното училище е очертаването на целите на образованието и възпитанието, като на преден план се поставя ученикът във фокуса на педагогическия процес. Акцентът е върху развитието на личността на ученика в интелектуален, емоционален и социален аспект.¹⁾ В този аспект С. Чавдарова-Костова подчертава, че „смисълът на съществуването на училищната институция е в необходимостта от ускоряване на процеса на развитие на личността и в съдействието за пълноценното адаптиране на индивида в обществото” (Чавдарова-Костова, 2001, с. 84).

Тръгвайки от тази изходна позиция, може да се каже, че в педагого-психологически аспект целите на съвременното начално образование се свързват конкретно с: развитие на интелекта, в частност **формиране на основни умения за критическо мислене**; развиване на творческото мислене и на емоционалната интелигентност на учениците; здраве и устойчивост към стреса, с цел постигане на висока работоспособност; увереност в себе си; приемане на другите; позитивно отношение към света и хората; самостоятелност и автономност на личността; повишаване възможностите за саморегулация, самоусъвършенстване и самоактуализация¹⁾.

Тази специфика на образователно-възпитателните цели на съвременното начално училище предполага не само тяхното проектиране в учебните планове и програми в началния етап на образование, но преди всичко пренасочване на училищните взаимодействия, създаващи възможности за стимулиране на познавателната, социалната и поведенческата активност на учениците, за изграждане у тях на интерес и потребност от учебно-познавателна дейност, за полагане на основите за формиране на техните личностни качества и ценностни ориентации.

Сред целите на началното училищно образование ясно се вижда, че акцент се поставя и върху **основните умения за критическо мислене**. От съвременните психолого-педагогически изследвания е видимо, че именно в учебната дейност у учениците се формират умения за критическо мислене (Klooster, 2002: 174; Elder & Paul, 1994). В процеса на обучение и възпитание в началното училище се формират нови структурни образowania (терминът е въведен от Л. С. Виготски) в личността на ученика, които имат значение за неговото цялостно формиране, което включва и умението да се мисли критически.

Основната идея тук се свързва с оптимизиране на ученето на учениците, което учене се оказва важно условие за подготовката на детската личност да притежава не просто общи умения и способности, а преди всичко да може да вниква в същността на изучаваното учебно съдържание, да го осмисля и анализира, да интерпретира научните понятия, да решава проблемни ситуации и да оценява поведението си – да мисли критически. В началния училищен етап „познавателните структури, отно-

шението на малките ученици към света, социалната им адаптивност, емоционалният им потенциал ... са много динамични, непрекъснато променящи се. Ето защо неправомерно е на детското развитие в този период да се гледа като на относителна константа и компактна величина. Качеството на изпълнение на учебните действия предопределя степента на личностното развитие” (Василева, 2002: 66).

Познавателните дейности в процеса на учене се постигат по непосредствен път чрез обобщени логически операции. Критическото мислене позволява в голяма степен да се развие волевата регулация и постепенно да се премине към вътрешно програмиране на познавателните действия. В този случай **уменията за критическо мислене имат особено значение както за усвояването на системата от научни понятия, така и за цялостното познавателно развитие на личността.**

В психологическата литература се срещат различни предпочитания за употреба на уменията, като например П. Я. Галперин употребява понятието „умствени действия”, С. Л. Рубинштейн представя уменията като количествено-съзнателен аспект на способностите, Б. Минчев като „структурно съчетание”, като изкуство, действия, възможност, „сложен навик”, дейност, насоченост, диспозиция, прототип.

При разглеждане същността на уменията приемливо е разбирането на Л. Десев, че умението е „възможност за успех в изпълнението на задача, зависима от съзряване ... начин за самостоятелно използване на знания и понятия, умствени процеси и физически действия за решаване на теоретически и практически задачи. По своята същност умението е психологически феномен, то е изграден условен рефлекс, с адекватно външно действие, контролирано и регулирано от съзнанието, винаги в посока към целта. Като основа за формиране на уменията се явяват знанията, които са изградени понятия, асоциации и психологически образувания” (Десев, 2000: 611).

Всеизвестно е, че през началния училищен етап познавателната дейност се характеризира с относително по-голяма роля на сетивното възприемане на знанията (Г. Д. Пиръов, Ем. Василева).

Известно е също, че малкият ученик мисли конкретнообразно, тъй като той се намира на етап на сензорно моторни операции (може да изпълнява определени практически действия с нагледно приложна предметност). **Основните умения за критическо мислене се свързват с отделните равнища на разбиране**, където при решаване на проблемни ситуации се установява връзката между знанието и интелектуалната дейност (на емпирично и теоретично равнище), с помощта на което се подпомага субективното възприемане на обективната информация.

Познавателните механизми за субективното възприемане на обективната информация характеризират умението на ученика по субективен начин да интерпретира реалната информация и да я пренася на следващото равнище на разбиране, в зависимост от богатството на интелектуалните конструкции. Следователно „възприетите образи и понятия от образователното съдържание

на проблемната ситуация по-пълно се осмислят и преработват в резултат на аналитико-синтетична дейност, основаваща се на познавателните процеси и когнитивните механизми” (Пиръов, 1975: 108).

В този контекст **уменията за критическо мислене са свързани с решаването на проблемни ситуации**, където разбирането на сетивнопознавателната страна на изучаваните явления и предмети се обуславя от възникването и формирането на **основните мисловни операции**.

От друга страна, критическото мислене включва интелектуалната отговорност да се прилагат умения за дисциплиниране на ума и за самостоятелно решаване на проблемни ситуации. Критическото мислене предполага интелектуалното развитие на учениците постепенно да придобие форма на интелектуално усъвършенстване, което е трайна основа за самостоятелна познавателна дейност. **В този смисъл критическото мислене включва интелектуални умения** за постигане на всякакво знание. Достигането до посъвършени форми на интелектуална изява „изисква по-развита аналитико-синтетична дейност (проява на мисловни операции), като създава у ученика интелектуални умения за самостоятелно осмислена позиция и продуктивно отношение към учебната дейност. Точно тази позиция значително повишава надеждността на образованието” (Василева, 2002: 123).

Интелектуалните умения имат водеща роля в познавателния процес. Чрез тях личността опознава обективната реалност и обогатява своя опит. Те предполагат овладяването на такива обобщени способности на действия, които позволяват да се използват знанията в изменящите се условия на учебната дейност. Те, от своя страна, водят към формиране на умения да се изпълняват мисловните операции при решаване на проблемни ситуации от учениците (Н. Менчинска, Е. Милерян). А. Люблинска характеризира интелектуалните умения на учениците като „умение да се слуша, да се наблюдава, ориентиране в учебния материал и съответно неговото разбиране, приложение в някоя практическа дейност или в нови условия” (Люблинска, 1984: 221–222).

При редица изследвания на критическото мислене на учениците като обща интелектуална способност за усвояване на знанията се установява, че самото мислене е на толкова по-високо ниво, колкото повече самостоятелни „открития” направи сам ученикът при решаване на проблеми. В този смисъл **разбирането на четената информация и съответно доказването на предполагаемите хипотези** въздейства върху развитието на вътрешния, интелектуален план за действие на личността. Резултатът от четенето представлява формиране на различни видове знания, различни начини на мислене и различни модели на поведение.

Разбирането на текста е един от основните компоненти на четенето като мисловен процес. Осъществява се чрез извличане на интерпретация на вложената в текста информация. Конструира се значението на текста, достига се до смисъл, постига се комуникация.

Четенето като инструмент за разбиране и приложение на знанието има конкретни цели в процеса на развитие на критическо мислене. Четейки текста с цел да го разбере, ученикът непрекъснато формулира хипотези и прави предположения за тяхното решаване. Именно при съставянето на хипотеза се проявяват наличните знания, които се пренасят в нови условия на дадения текст (проблемна ситуация) (Савова, 2008: 39).

Формирането на основни умения за критическо мислене се свързва преди всичко с личностното развитие на ученика. За да се реализира успешна учебно-възпитателна дейност в началното училище, която стимулира формирането на индивидуалноличностните способности на малките ученици, включително и на техните умения за критическо мислене, е необходима рационална организация на познавателната дейност. Тя създава възможности за включването на учениците в по-широк диапазон от познавателни действия.

Под въздействието на целенасочен учебен процес и на обогатен социален опит на учениците през целия училищен етап **уменията за критическо мислене се проявяват като комбиниране и акт за опознаване на действителността**. Изразяват се преди всичко в изменения, преобразуване на вече известни за личността дейности, създаване на нова комбинация от стари, усвоени по-рано елементи и структури, прилагане на известното в нова проблемна ситуация, намиране на нови решения, находчивост в действията и др. Налице е също висока степен на вземане на самостоятелни решения в резултат на обогатен личностен опит, устойчиво психическо развитие и усъвършенствани познавателни структури. Очакването е в учебната дейност да се осигурят условия за стимулиране на вътрешните потенциални възможности на всеки ученик, на неговата индивидуалност като критически мислеща личност.

В заключение може да се посочи неоспоримият факт, че годините, прекарани в началните класове, в голяма степен определят насоката на бъдещото развитие на учениците. Идеята за развиване на критическо мислене (основни умения за критическо мислене) се свързва с целите на съвременното начално образование. Тя намира отражение в усъвършенстване на социалния опит на учениците, в стимулиране на техните познавателни и емоционални изменения, във формирането на учебно-познавателни мотиви за успешна учебна дейност, в развиването на социално-нравствени качества (самостоятелност, самокритичност, самооценка, свобода, гъвкавост и задълбоченост на мисленето). Всичко това е подкрепено със съдържателните структури за същността на детската личност и хуманистичната насоченост на образователните дейности.

Личностноориентираното образование изисква организиране на обучението на основата на субект-субектните отношения, при които се създават най-добри условия ученикът да бъде активен, да действа като активен субект при обучението, да изявява своите възможности, да формира умения за критическо мислене.

Тази характеристика на ориентацията на новото образование очертава ролята и значението на началното училище за формиране на умствените сили и способности на учениците, за развиване на специфичните личностни новообразувания, **включително и на основни умения за критическо мислене**. Именно в условията на целенасочен учебно-възпитателен процес се създават оптимални условия за развитието и усъвършенстването на основното за ученика отношение – познавателното, което се проектира и върху останалите отношения.

Отчитайки голямата роля на началното училище, може да се отбележи, че успехът от процеса на формиране на основни умения за критическо мислене зависи от това, доколко добре се развива вътрешният план на действие на учениците при решаване на проблемни ситуации. Има се предвид доколко у учениците са развити уменията за разбиране на логическите правила, закономерности, свойства, които съдействат за тяхната успешна подготовка по изучаваните учебни предмети, доколко са изградени убежденията, отношенията и нагласите у учениците за извършване на познавателни действия.

Нашето образование несъмнено се нуждае от промени, поради което подобен интерес към разкриването на същинските измерения на процеса на формиране на основни умения за критическо мислене у учениците в обучението в началния училищен етап е твърде уместен и необходим.

Изхождайки от това мнение, идеята за формиране на основни умения за критическо мислене у учениците от началното училище, от една страна, е заложена като цел в методологическите постулати на съвременната образователна парадигма, и в същото време тя се явява като краен резултат от цялостния учебно-възпитателен процес, като качествено преобразуване, превръщащо ученика в интелигентна, можеща и чувствена личност.

БЕЛЕЖКИ

1. Държавни образователни изисквания за учебно съдържание, 2000, www.minedu.government.bg
2. <http://www.criticalthinking.org>
3. <http://www.ct-net.net>
4. Държавни образователни изисквания за учебно съдържание. С., Обн. ДВ. Бр. 48, от 13. 06. 2000.

ЛИТЕРАТУРА

- Василева, Ем. (2002). *Детето в началното училище*. София.
- Десев, Л. (2000). *Педагогическа психология*. София.
- Люблинска, А. (1984). *Психология на ученика от начална училищна възраст*. София.
- Пирьов, Г. (1975). *Педагогическа психология*. София.

- Пиръов, Г. (2000). *Проблеми на когнитивната психология*. София.
- Психологическая энциклопедия. (2003). Под ред. Р. Корсини. СПб: Питер.
- Роджерс, К. (1991). Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*, 3.
- Савова, Е. (2008). Задачи за проверка на умения за четене – ограничения и възможности при използването им. *Чуждоезиково обучение*, 4.
- Стаматов, Р. (2000). *Детска психология*. Пловдив.
- Чавдарова-Костова, С. (2001). *Интелект и възпитание*. София.
- Bayou, M., A. Reinstein. (1997). Critical Thinking in Accounting Education: Processes, Skills and Applications. *Managerial Auditing Journal*, Volume 12, No. 7, pp: 336-342.
- Elder, L. & Paul, R. (1994). Critical Thinking: Why we must transform our teaching. *Journal of Developmental Education* 18: 1.
- Facione, P. (1991). *Teaching college-level Critical Thinking skills*. Paper presented at the 11th Annual International Conference on Critical Thinking and Educational Reform, Sonoma, CA.
- Heiman, M., & Slomianko, J. (1986). *Critical thinking skills*. Washington, DC: National Education Association.
- Klooster, D. (2002). What is Critical Thinking? In *Thinking Classroom*. Spring, 4. IRA.

CHARACTERISTICS OF THE CRITICAL THINKING SKILLS OF YOUNG STUDENTS

Abstract. The focus of the article is the critical thinking skills of young students. It analyzes the main characteristics of the skills according to the dynamics of the intellectual and social development of the students. The author adopts the position that modern school is oriented at stimulating various activities of the students, thus aiming at their conversion into an active participants in their own development.

Assoc. Prof. Antoniya Krasteva, PhD
St. Cyril and st. Methodius
University of Veliko Turnovo
Faculty of Education
E-mail: a_krasteva@mail.bg